

KORHAN ATAY • Serteller

HÜSEYİN KORHAN ATAY 1949 yılında İzmir, Karşıyaka'da doğdu. Müzisyenlik ve profesyonel fotoğrafçılığın ardından, 1977 yılında *Aydınlık* gazetesinde muhabirlik, 1980-1981'de *Ses* dergisinde muhabirlik ve fotoğrafçılık yaptı. 1982-1991 arasında *Nokta* dergisinde muhabir, istihbarat şefi, haber müdürü, yayın ve yazı kurulu üyesi olarak çalıştı. 1991-2001 yıllarında kurucusu ve ortağı olduğu yayım şirketi, *Star TV, Kanal 6, ATV, Kanal D, TRT-1, TRT-2* televizyonlarına tartışma, haber, belgesel ve dizi programları üretti. Yayımlanan kitapları: *Katina'nın Elinde Makası* (Figen Kumru ile, Alfa Yayınları, 2006), *Mizahın Abisi Oğuz Aral* (Figen Kumru ile, Doğan Kitap, 2008), *Adalarda İz Bırakanlar* (Adalı Yayınları, 2011), *1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?* (Metis Yayınları, 2013).

İletişim Yayınları 2977 • Araştırma-İnceleme Dizisi 485

ISBN-13: 978-975-05-3036-4

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Zekeriya, Sevim ve Sabiha,

New York Central Park'ta, 1920

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KORHAN ATAY

Serteller

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR EDİYORUM!	11
Önsöz	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türkiye'nin Nazileri, Tan Gazetesi Yıkımı ve Bilinmeyene Yolculuk	15
9 EYLÜL 1950: DÖNÜŞ İHTİMALİ OLMAYAN BİR YOLCULUK	15
FAŞİZM YÜKSELİYOR, UFKTA SAVAŞ VAR	16
NAZİLER, TÜRKİYE'DEKİ YANDAŞ MEDYAYA PARA YAĞDIRIYOR	18
PEYAMİ SAFA, NAZİ PARASIYLA YANDAŞ GAZETELER ÇIKARIYOR: GÜN VE YIRMİNCİ ASIR	24
GOEBBELS SABİHA SERTEL'İN "DİLİNİ KESECEKTİ" ANCAK SAVAŞ BİTTİ, ÖMRÜ VEFA ETMEDİ	28
29 KASIM 1945: GÖRÜŞLER DERGİSİ ANKARA'DA BOMBA GİBİ PATLIYOR	31
3 ARALIK 1945: "KALKIN EY EHLİ VATAN!"	35
4 ARALIK 1945: "EHLİ VATAN" AYAĞA KALKIYOR	37
İLK TAŞ, NAIL ÇAKIRHAN'IN PENCERESİNE ATILDI	41
"YIKIMI YÖNLENDİREN ÖĞRENCİ DEĞİL, POLİSTİ"	43
YENİ HEDEF SERTELLERİN MODA'DAKİ EVİ VE "EY TÜRK FAŞİSTİ" HİTABESİ	46
TAN BASKININDAN 45 GÜN SONRA SABİHA VE ZEKERİYA SERTEL TUTUKLANIYOR	51

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı'nın Avrupası Selânik'te İttihat ve Terakki "İhtilâli"; Ağa Çocuğu Zikri, Dönme Kızı Sabiha'yla Evleniyor	55
SÖNEN OSMANLI'NIN PARLAYAN YILDIZI: SELÂNİK.....	55
KURTARICI MESİHLİKTE MÜSLÜMANLIĞA UZANAN YOL: SABETAY SEVİ VE DÖNMELİK.....	58
OSMANLI'NIN AVRUPASI SELÂNİK.....	62
MEVLEVİ DERVİŞİ DÖNME DEDENİN İSYANKÂR TORUNU SABIHA.....	66
AĞA ÇOCUĞU ZİKİRİ, KASABASINDAN KURTULUP OKUMAK İSTİYOR.....	69
İTTİHAT VE TERAKKİ, "İHTİLÂLİ" SELÂNİK'TEN BAŞLATIYOR.....	71
GENÇ ZİKİRİ GAZETECİLİĞE İLK ADIMINI ATIYOR VE ZİYA GÖKALP'LE TANIŞIYOR.....	79
SABIHA VE ZEKERİYA'NIN YOLLARI FELSEFE DERGİSİNDE BULUŞUYOR.....	84
BALKAN SAVAŞLARI BAŞLIYOR VE SELÂNİK YUNAN ŞEHİRİ OLUYOR.....	86
İSTANBUL, PARİS VE BAŞARISIZ BİR EVLİLİK GİRİŞİMİ.....	89
OSMANLI SON SAVAŞINA GİRİYOR, ZEKERİYA İLK GAZETESİNİ ÇIKARIYOR.....	93
SABIHA VE ZEKERİYA NİHAYET EVLENİYOR, İTTİHATÇILAR NİKÂHA SAHİP ÇIKIYOR.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İlk Feminist Makaleler, Amerika'da Eğitim, Resimli Ay Dergisi ve Nâzım	103
SAVAŞ BİTİYOR, ZEKERİYA BÜYÜK MECMUA'YI ÇIKARIYOR, SABIHA İLK FEMİNİST MAKALELERİNİ YAZIYOR.....	103
BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ'NDE HAPIS: ZEKERİYA'NIN GAZETECİ YAŞAMINDAKİ İLK GÖZALTİ DENEYİMİ.....	111
SULTANAHMET MİTINGİ VE GİZLİ DİRENİŞ HÜCRELERİ.....	115
"AMERICA THE BEAUTIFUL": SABIHA, AMERİKAN RÜYASINA BOŞ VERİP SOSYALİZMLE TANIŞIYOR.....	120
ZEKERİYA, NEW YORK TIMES YAZARI OLUYOR.....	126
SABIHA, TÜRK VE KÜRT İŞÇİLERİ ÖRGÜTLÜYOR.....	129
YOKSUL İŞÇİLER, HER ŞEYLERİNİ YETİM ÇOCUKLARA BAĞIŞLIYOR.....	131
YILDIZ'IN DOĞUMU, YURDA DÖNÜŞ: "ANKARA, ANKARA; GÜZEL ANKARA".....	134
SABIHA'NIN ÇOCUKLAR İÇİN ARAŞTIRMA PROJESİ LÂTİFE HANIM'DAN DÖNÜYOR.....	138
ÇANKAYA'YA ÇAĞRILAN MATBUAT UMUM MÜDÜRÜ ZEKERİYA, MUSTAFA KEMAL'LE İLK SÜRTÜŞMESİNİ YAŞIYOR.....	142

MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ, SANSÜR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ'NE DÖNÜŞÜR MÜ?	147
HÜRRİYET VE DEMOKRASİ PEŞİNDE RESİMLİ AY	150
7 MAYIS 1924 ÇARŞAMBA: CUMHURİYET GAZETESİ ZEKERİYA'NIN ELİNE DOĞUYOR	154
HERKESİN YETİŞTİĞİ OKUL: RESİMLİ AY	158
CEVAT ŞAKİR'İN YAZISI ANKARA'YI ÇOK KIZDIRDI	163
“SENİ ASACAKLAR KARDEŞİM!” ZEKERİYA VE CEVAT ŞAKİR, İDAM TALEBİYLE YARGILANIYOR	166
YAZARLIKTAN YAYINCILIĞA: DERGİLER ARTIK SABIHA'DAN SORULACAK	171
SABIHA, KURLARA KAPTIRMAMAK İÇİN RESİMLİ AY'I, SEVİMLİ AY YAPIYOR	175
KADIN SAYFA BAĞLAYAMAZ, DOĞUM KONTROL EDİLEMEZ!	177
ZEKERİYA VE RESİMLİ AY ÖZGÜRLÜĞE KAVUŞUYOR, SABIHA “BEN İNSAN DEĞİL MİYİM?” DİYE SORUYOR	179
NÂZİM HİKMET, SABIHA VE ZEKERİYA'NIN 35 YIL SÜRECEK DOSTLUĞUNUN TEMELİ ATILYOR	182
NÂZİM'İN “PEYK”LERİ; KERİM SADI, PEYAMI SAFA, NAİL V., SABAHATTİN ALİ, SADRİ ERTEM, SUAT DERVİŞ RESİMLİ AY'DA	187
NÂZİM VE RESİMLİ AY “PUTLARI YIKIYOR”	192
MİNİK YILDIZ'IN SERBEST NAZİMLİ ŞİİRİ, ARUZ VE HECE VEZNİNE KARŞI	197
“SAVULUN GELİYORUM” YAZISI İÇİN SABIHA'YA 20 YIL HAPIS İSTENİYOR	199
POLİS BASKISI ORTAKLARI ÜRKÜTÜYOR, RESİMLİ AY KAPANIYOR	203
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Son Posta ve Tan Gazetesi, Devletin ve Yükselen Faşizmin Baskısı	209
ZEKERİYA NİHAYET GÜNLÜK GAZETE ÇIKARIYOR, ORTAKLAR SABIHA'YI İSTEMİYOR	209
SABIHA ÇEVİRDİĞİ SOSYALİST KİTAPLARI ÜSTE PARA VERİP BASTIRIYOR	212
ZEKERİYA, HAMDULLAH SUPHI İLE ESKİ BİR HESABI KAPATIYOR; TÜRK OCAKLARI, HALKEVLERİ OLUYOR	214
1930 YEREL SEÇİMLERİNDE SABIHA İSTANBUL'DAN BAĞIMSIZ ADAY OLUYOR	216
ÇOK PARTİLİ YAŞAM 97 GÜNDE BİTİYOR	218
ZEKERİYA YENİDEN HAPSE DÜŞÜYOR	220
SABIHA ANSİKLOPEDİ ÇIKARIYOR, ÇOCUK YUVASI KURUYOR VE YILDIZ “DÖNMELİK NEDİR” DİYE SORUYOR	224

HAPIS BİTİYOR, SON POSTA ORTAKLARA KALİYOR, SOYADI KANUNUYLA BİRLİKTE SABIHA VE ZEKERİYA “SERTEL” OLUYOR.....	226
ZEKERİYA SERTEL, HALİL LÜTFİ DÖRDÜNCÜ VE AHMET EMİN YALMAN, TAN GAZETESİNİ SATIN ALIYOR.....	230
SABIHA PROJEKTÖR DERGİSİNİ NEREDEYSE TEK BAŞINA ÇIKARIYOR, DERGİ TOPLATILIP KAPATILYOR.....	235
SOLCULUKTAN VAZGEÇMESİ İÇİN SABIHA'YA BAKAN RÜŞVETİ: “GEL SENİ MEBUS YAPALIM!”.....	238
SABIHA NE ZAMAN KOMÜNİST OLDU?.....	240
SABIHA AVRUPA VE AMERİKA YOLLARINDA.....	242
AHMET EMİN YALMAN AYRILIYOR, TAN SERTELLER VE HALİL LÜTFİYE KALİYOR.....	247
10 KASIM 1938, SAAT DOKUZU BEŞ GEÇE.....	250
“MİLLİ ŞEF” DÖNEMİ BAŞLIYOR, YERLİ FAŞİSTLER HİTLER'DEN GÜÇ ALIYOR.....	252
TAN İYİ SATIYOR, SERTELLER EV SAHİBİ OLUYOR.....	256
SAVAŞI BAHANE EDEN HÜKÜMET BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ TÜMDEN KALDIRIYOR.....	259
POLİS SERTELLERİN EVİNE AJAN YERLEŞTİRİYOR.....	264
MUHALEFET TAN VE VATAN'DAN SORULUYOR.....	266
SABIHA BASIN PATRONLARINA KARŞI ÇALIŞANLARI SAVUNUYOR, İLERİCİ AKADEMİSYENLER OKULDAN ATILYOR.....	269
VARLIK VERGİSİ'NİN SOSYAL ADALET SAĞLAYACAĞINI SANAN SABIHA, BUNUN BİR NAZİ METODU OLDUĞUNU FARK EDİYOR.....	271
DEVLET SABIHA'YA YAZI YAZDIRMAMAK İÇİN HER YOLU DENİYOR.....	275
SERTELLER AMERİKA'YA İLTİCA ETMEK İSTİYOR, ÇOK İYİ TANIDIKLARI BİRİLERİ ENGEL OLUYOR.....	280
FAŞİST BASKI ARTIYOR, SABAHATTİN ALİ KATLEDİLİYOR.....	286
VE YURTDIŞI: VATAN MAHZUN, BEN MAHZUN!.....	289

BEŞİNCİ BÖLÜM

Zorlu Sürgün Yılları, Nâzım'ın Desteği, Komünizme Adanmış Yaşamlar ve Bakû'da Ölüm.....	293
TKP'LI YOLDAŞ, SERTELLERE PARİS'TE EV BULUYOR.....	293
SABIHA, YILDIZ, GÜN VE SEVİM TARI İLLEGAL BARIŞ YOLU DERGİSİ ÇIKARIYOR.....	297
ZEKERİYA, GİZLİ GÖREVLİ İSTANBUL'A GELİYOR; NÂZİM HİKMET CAN GÜVENLİĞİ İÇİN TÜRKİYE'DEN KAÇIYOR.....	300

1951 DOĞU BERLİN DÜNYA GENÇLİK FESTİVALİNDE NÂZİM'LA BULUŞMA.....	305
“51 TEVKİFATI”NDAN KURTULAN NİYAZI BERKES VE ABİDİN DİNO'YLA ROMA BULUŞMASI.....	308
CUMHURİYET GAZETESİNİN “MOSKOVA UŞAĞI VATAN HAINLERİ” HABERİ TÜM UMUTLARI TÜKETİYOR.....	310
NÂZİM HİKMET'İN CANSİPERANE ÇABALARI SONUCU BAŞLAYAN “ZORAKI” RADYOCULUK.....	311
BUDAPEŞTE'DE RADYO GÜNLERİ: SERTELLER PROPAGANDA RADYOCULUĞUNDAN MUTSUZ.....	318
SERTELLERİN “VİYANA'DA YAŞIYORUZ” YALANI.....	321
SBKP'NİN 19. KONGRESİNDE SABIHA, İ. BİLEN'LE BULUŞUYOR, STALIN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA İ. BİLEN BUDAPEŞTE'YE GELİYOR.....	323
BUDAPEŞTE RADYOSU TÜRKİYE'DE RAĞBET GÖRÜYOR, SABIHA “YOLDAŞ TAVUK” PIŞIRIYOR.....	328
NÂZİM BUDAPEŞTE'DE ÂŞIK OLUYOR, MARAT VE SABIHA ARASINDA İLK GERİLİM YAŞANIYOR.....	331
DR. HAYK VE EŞİ ANJEL, BUDAPEŞTE ÜZERİNDEN VARŞOVA'YA GİDİYOR.....	335
PARTİ RADYOYA YENİ ELEMANLAR GÖNDERİYOR: VARTAN VE SONA İHMALYAN.....	337
“İNSAN YÜZLÜ SOSYALİZM” GİRİŞİMİNE SOVYET TANKLARI KARIŞIYOR, SERTELLER VE EKİP YOLLARA DÜŞÜYOR.....	340
BİR DÜĞÜN VE PRAG'DAN LEIPZIG'E GİDEN YOL.....	348
“PARTİMİZİN BİR RADYOSU OLACAK. ADININ BİZİM RADYO OLMASINI TEKLİF EDİYORUM”.....	351
MARAT LEIPZIG'E YERLEŞİYOR, ÇELİŞKİLER KESKİNLEŞİYOR; SABIHA PARTİDE GERİ ÇEKİLİYOR.....	358
MARAT, ZEKERİYA'NIN İSTİFASINI KABUL EDİYOR.....	360
TKP'NİN HADİSELİ 1962 LEIPZIG KONFERANSI BAŞLIYOR.....	362
SONUN BAŞLANGICI: SERTELLER BAKÛ YOLCUSU.....	369
BÜYÜK ŞAİR NÂZİM YAŞAMINI YİTİRİYOR; MARAT, SERTELLERİN YERİNE BUDAPEŞTE'DEKİ RADYOCULARI ATIYOR.....	372
SABIHA SERTEL'DEN TKP MERKEZ KOMİTESİ DIŞ BÜROSU'NA AĞIR ELEŞTİRİ MEKTUBU.....	375
AZERBAJCAN'A ALIŞMA VE ANI KİTAPLARI YAZMA YILLARI.....	382
SABIHA AKCİĞER KANSERİ!.....	386
ROMANIN SONU.....	390

ALTINCI BÖLÜM

Paris'e Kaçış, Yeniden Zorlu ve Yoksun Yıllar, Her Şey Türkiye'ye Dönmek İçin	393
GÜZİN DİNO DAVETİYLE, YILDIZ VE ZEKERİYA SOVYETLER'DEN KAÇIYOR	393
YILDIZ VE ZEKERİYA'YLA HIFZI TOPUZ İLGİLENIYOR, EROL SİMAVİ GÖKŞİN SİPAHİOĞLU'NU GÖREVLENDİRİYOR.....	396
ZEKERİYA'NIN DARBECİ DESTEKLİ TÜRKİYE'YE DÖNME HAREKATI BAŞARISIZLIĞA UĞRUYYOR.....	398
ZEKERİYA, EROL SİMAVİ VE İLHAN SELÇUK'U ELEŞTİRİYOR, HIFZI TOPUZ ONUN İMAJINI DEĞİŞTİRMeye ÇALIŞIYOR	401
GÜZİN DİNO, YILDIZ'A ÜNİVERSİTEDE İŞ BULUYOR, MÜNEVVER VERECEĞİ DERSLERİ FRANSIZCAYA ÇEVİRİYOR.....	404
TÜRKİYE'NİN İSTEMEDİĞİ ZEKERİYA, ÜLKESİNDE YAYINLANMASI ZOR KİTAPLAR YAZMAYA DEVAM EDİYOR.....	407
VE ZEKERİYA 27 YIL SONRA TÜRKİYE'DE	410
NÂZİM HİKMET'İN SON YILLARI YAYINLANIYOR VE DÜNYA ZEKERİYA'NIN BAŞINA YIKILIYOR.....	414
YAZARLAR SENDİKASI, ZEKERİYA'YI NÂZİM HİKMET KURULU ONUR ÜYELİĞİNDEN ATIYOR.....	417
SERTELLERİN İNANILMAZ SERÜVENİ PARİS'TE SONA ERİYOR.....	419
İSİM DİZİNİ	423

TEŞEKKÜR EDİYORUM!

Sabiha, Zekeriya ve Yıldız Sertel'in fevkalade yaşam serüveninin fazla gün ışığına çıkmamış yanlarını da kapsayan detaylı bir biyografi çalışmasıyla ele alınması fikri, Sabiha Sertel'in abisi Celâl Derviş Deriş'in torunu, kırk yıllık dostum; çevirmen, konferans tercümanı Nur Deriş Ottoman tarafından 2015 sonlarında ortaya atılmıştı. Canı gönülden desteklediğim ve kendimi bir anda detaylarıyla uğraşırken bulduğum bu şahane fikrin, dört yıla ulaşan aralıksız bir çalışmayı gerektireceğini o sırada ne ben ne de Nur öngörmüştük: Röportajlar, kaynak araştırması, okumalar, arşiv çalışmaları, belge tercümeleleri, yazım süreci, redaksiyon derken yıllar akıp geçiverdi. Süreç boyunca Nur çalışmanın her aşamasında büyük heyecan ve hevesle yer aldı. Onun kişisel çabası, katkıları kitabı çok daha yetkin kıldı.

Ailenin bir diğer ferdi, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in büyük kızları Sevim O'Brien'in kızı, gazeteci, eğitimci Tia (Atiye) O'Brien da ailesine ait görsel arşivi ve anılarıyla kitaba büyük destek sağladı.

Hayat arkadaşım, birlikte çeşitli kitaplar yazdığımız gazeteci, yazar Figen Kumru en önemli eleştirmen ve danışmanımdı. Gerek araştırma ve yazım sürecindeki öneri ve fikirleriyle gerekse redaksiyon görevini fiilen üstlenerek kitap için çok emek harcadı.

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) yöneticisi; araştırmacı, yazar, çevirmen sevgili Erden Akbulut vakıf yayınları ve çok değerli arşiv belgeleriyle, bu kitabın içerdiği bilgiler açısından benzersiz olmasına büyük katkı sağladı. Üstelik kitabın kendi alanına giren bölümlerini okuyarak maddi hataları en aza indirmem konusunda yardımcı oldu.

Arkadaşım gazeteci Serpil Eryılmaz'ın Köln'de hazırladığı yüksek lisans

tezinde Nazilerin 1939-1943 yılları arasında Türkiye basını ile ilişkilerini araştırması ise akıl almaz bir mutlu tesadüftü. Alman Dışişleri ve Türkiye Büyükelçiliği arasındaki resmi yazışmalar, Nazilerin pek çok ünlü gazete, gazeteci ve yazarı nasıl satın aldığıın ibret verici belgeleriydi.

1930'lu-1940'lı yılların Almancasıyla ve ağır bürokratik bir dille yazılmış bu belgelerin anlaşılır hale gelmesini ise yazar, çevirmen, konferans tercümanı sevgili Fatma Artunkal'a borçluyum.

Tan Matbaası'nın iktidar destekli bir güruh tarafından yok edilmesinin ardından Sertellerin Amerika'ya iltica başvurusunun nasıl ve neden reddedildiğini açığa çıkaran ABD belgelerini bulup bizimle paylaşan Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi uzmanı Dr. James Ryan'a müteşekkirim.

Arkadaşım; gazeteci, çevirmen, yazar Ayşegül Sönmezay'ın katkıları da çok önemliydi. Hepimizin okuyup "E, artık tamam!" dediği kitabı sabırla bir kez daha okudu ve tüm gözlerin atladığı yazım hatalarını bulup düzeltmemi sağladı.

Macaristan'da yaşayan gazeteci, radyocu, yazar, çevirmen Gün Benderli, Sertellerin Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya serüveninin ve büyük şair Nâzım Hikmet'le dostluğunun, en yakın tanığıydı. Budapeşte'de Sevgili Gün'le yaptığımız günler süren röportaj, bilgi vermenin ötesinde ufuk açıydı.

Değerli psikolog ve yazar Gündüz Vassaf, dayısı Zekeriya Sertel'in yaşamından pek çok önemli kesiti paylaşarak kitaba çok önemli katkı sağladı.

Gazeteci, yazar, araştırmacı Hıfzı Topuz söyleşiye zaman ayırarak ve değerli arşivini açarak en önemli yardımcılarımızdan biri oldu.

Dostum; belgeselci, öğretim üyesi, çevirmen, yazar, yönetmen Tuğrul Artunkal son okumalardan birini yaparak değerli fikirleriyle katkı ve moral sağladı.

Aynı şekilde otuz beş yıllık arkadaşım ve meslektaşım Şule Büyükçizmeci de son okuma yapan ve moral veren dostlarımdan biriydi.

Ve sevgili Wikipedia... Sen olmasan ne yapardık? Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca bölümlerinde araştırmaya harcadığım zamanı azaltmamı sağladın.

Önsöz

Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, Osmanlı'nın yıkılış ve Türkiye'nin kuruluş döneminde; düşünce, duygu ve yeniliklere yön verebilen iki gözüpek yazar ve gazeteci olarak hep işbaşındaydı. Hemen hepsi çok satan dergi ve gazeteler çıkardılar, pek çok kitap yazdılar. Meslek yaşamlarının her döneminde baskıcı iktidarlar ve güç odaklarıyla mücadele ettiler. Muhalif olmak onlar için vazgeçilmez bir yaşam biçimiydi.

Bu kitap, Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinin ezeli ve ebedi muhalefet yaşamlarını anlatıyor.

Zekeriya 1890, Sabiha 1895 yılında Selânik'te doğdu. Zekeriya New York'taki Columbia Üniversitesi'nde dünyanın ilk gazetecilik okulu, The School of Journalism'i bitirdi. Sabiha ise aynı üniversitenin Social Work okulunu bitirdi, üstüne sosyoloji dersleri aldı ve Marksizm'le tanıştı.

1923 yılında ülkeye döndüler. Zekeriya Türkiye'nin ilk okullu gazetecisi, eşi Sabiha ise ilk okullu sosyal araştırmacısıydı. Genç Cumhuriyet'in iyi eğitilmiş kadrolara çok ihtiyacı vardı.

Gazi Mustafa Kemal, Ankara'ya çağırdığı Zekeriya'yı Basın Yayın Genel Müdürü olarak atadı. Okullu gazeteci Zekeriya bu işte sebat etseydi, milletvekilliği hatta bakanlık vardı ufukta. Ancak o kendisinden sansürcülük beklendiğini anladığı anda terk etti Ankara'yı.

Sabiha, *Tan* gazetesindeki zehir zemberek eleştiri yazılarıyla Milli Şef İnönü'nün tek parti rejimine kök söktürüyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir gün onu çağırdı. Makamına gelen Sabiha'ya, "Bu fikirleri bırak, senin Polis Müdürlüğü'ndeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarısın... Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız," dedi. Sa-

biha'nın yanıtı çok netti: "Bana inançlarımı mebuslukla değiştirmemi mi teklif ediyorsunuz? Teşekkür ederim. Allahısmarladık"...

Yıllar içinde benzer fırsatlar ve teklifler yinelenirdi. Altın tepside bile sunulsa, yaşam beklentilerinde iktidara yer yoktu. En iyi bildikleri yoldan, ezeli ve ebedi muhalefet yolundan hiç şaşmadılar.

Karı-kocanın siyasi görüşleri enikonu farklıydı. Yirmili yaşlarından itibaren Marksizm'i savunmaya başlayan Sabiha, 1930'lu yıllarda Türkiye Komünist Partisi'ne üye olmuştu. Ancak parti içi bürokrasiye hep karşı çıktı, orada da muhalif kalmayı başardı.

Zekeriya ise çok partili parlamenter demokrasiden yanaydı ve proletaryanın dahi her diktatörlüğe karşıydı. Tek parti Türkiye'sinde veya tek partili Sovyetler Birliği'nde, koşullar ne olursa olsun tarafını açıkça ifade etmekten kaçınmadı.

Zekeriya ve Sabiha arasındaki siyasi farklılık, aynı dergi ya da gazete sayfalarında dayanışma içinde görüşlerini açıklamalarına engel olmadı. Sabiha sosyalizme gönül koysa da Türkiye'nin öncelikli ihtiyacı çok partili demokrasiydi. Hep söyleyegeldiği gibi, "Bir toplumun sosyalist rejime geçebilmesi için objektif ve sübjektif koşulların olgunlaşması," gerekirdi. Türkiye'de ise henüz böyle bir durum yoktu.

Tan Matbaası'nın devlet destekli bir nümayişle parçalanmasının ardından, kızları Yıldız'ı da alarak yurtdışına çıkmak zorunda kaldılar. Fransa, Macaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Sovyetler Birliği ve Azerbaycan'da Türkiye Komünist Partisi ile iç içe yaşadıkları zorlu sürgün yıllarında parti görevlerinde birlikte yer aldılar, parti içi bürokrasiye de birlikte muhalefet ettiler. Tabii yine kendi üsluplarınınca: Sabiha etkin bir parti üyesi, Zekeriya parti dışı bir demokrat olarak...

Sabiha bir daha ülkesine dönmeden Bakü'da sürgünde öldü, oraya gömüldü. Zekeriya yıllar sonra ülkesine dönebildi ancak muhalif kimliğini terk etmediği için kimseye yaranamadı; Paris'e döndü, orada öldü ve gömüldü.

Kitap; bir ülkenin, bir toplumun doğuş, yükseliş ve tökezleme anlarını; birinci dereceden tanık olan Sertellerin bakış açısı ve serüven dolu buruk yaşam öyküsü paralelinde anlatmayı hedefliyor.

Türkiye'nin Nazileri, *Tan* Gazetesi Yıkımı ve Bilinmeyene Yolculuk

9 EYLÜL 1950: DÖNÜŞ İHTİMALİ OLMAYAN BİR YOLCULUK

Uçak havalandı. Yuvarlak pencereden İstanbul'u seyrediyorum... Aşağıda Yeşilköy, cami minareleri, evleri, birer birer benden uzaklaşıyor. Yeşil ağaçların tepelerini görüyorum. Bulutların arasına giriyorum. Artık hiçbir şey görünmüyor. Başımı uçağın koltuğuna dayadım. Gözlerimi kapattım. Savaş dolu bir hayatı arkamda bırakıyordum. Uğruna bu kadar fedakârlık yaptığım halkımın, en güç günlerinde onların davasını savunmak hürriyetinden yoksundum. İçim sızladı. Gözlerimden akan yaşların sıcaklığını dudaklarımda duydum.¹

Sabiha Sertel; eşi Zekeriya ve kızı Yıldız'la Paris'e gitmek üzere bindiği uçak İstanbul'u terk edip bulutlara doğru yükselirken büyük bir düş kırıklığı içindeydi.

Pasaport alabilmek ve Air France'ın 9 Eylül 1950 Cumartesi günkü tarifeli uçağına binebilmek için çok uğraşmış, pek çok tehlikeyi göze almışlardı. Uçak pisti terk edinceye değin, yürekleri birisinin kendilerine engel olacağı, pasaportlarına el konacağı ya da tutuklanacakları korkusuyla çarpmıştı.

Dönüşü belirsiz bir yolculuğa çıktıkları fark edilmesin diye sadece birer küçük el çantası almakla yetinmişlerdi. Ömürleri boyunca yazdıkları makalelerin, kitapların, dergi ve gazetelerin tekini bile yanlarında götürmeye cesaret edememişlerdi.

1 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 353-354.

Şimdi, uçak bulutlara karışıp, pervaneler Paris'e doğru dönerken yıllar süren baskı ve tehdit ortamından sıyrıldıkları için rahatlamaları gerekirdi ama tam tersi tuhaf bir mağlubiyet duygusu içindeydiler. Her üçü de böylesi bir kaçışa mecbur bırakıldıkları için çok kızgın ve kırgındı.

Sabiha Sertel bu zorunlu kopuşun ardından yurtdışında yaşayacağı 18 yıl boyunca sayısız macera ve badireden geçti; çok sevdiği memleketini ve halkını ise bir daha göremedi. Pek çok sorunu, tehlike ve krizi Sabiha'yla birlikte göğüsleyen eşi Zekeriya zorunlu göçten ancak 27 yıl sonra yeniden anayurda ayak basabilme hakkını elde edebildi.

Sabiha'nın deyişle "Yeşilköy Uçak Meydanı"ndan bu dönüşü belirsiz yolcuğa çıktıklarında; o 55, Zekeriya Sertel 60 yaşındaydı. Her ikisi de Osmanlı'nın yıkılış ve Türkiye'nin kuruluş döneminin; düşünce, duygu ve yeniliklere yön verebilen iki başarılı yazar ve gazetecisiydi. Hemen hepsi çok satan ve okunan dergi ve gazeteler çıkardılar, pek çok kitap yazdılar.

Modern bir matbaaları, başarılı meslek geçmişleri, her kuruşunu hak ederek sağladıkları konforlu bir hayatları vardı. Hangi koşullar ve tehlikeler onları yanlarına sadece birer küçük çanta alarak, ne zaman ve nasıl geri dönebileceklerini bilemeden çok sevdikleri ülkelerini terk etmeye zorlamıştı?

Bu nasıl bir badireydi ki, orta yaşın üstünde, orta üst sınıfa mensup iki insan her şeyi geride bırakıp, 27 yaşındaki kızlarını da beraberlerinde sürükleyerek sonu belirsiz bir maceraya atılmayı göze alabildi?

Bu tuhaf ama bazı ülkelerde vaka-i adiyeden sayılabilecek serüveni algılayabilmek için 1930'lu yılların sonlarına, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'na; demokrasiyi yalnızca Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan bir sözcüğe indirgemiş, ekonomisi darmadağın olmuş "Milli Şef" yönetimindeki Türkiye'ye uzanmak gerekiyor.

FAŞİZM YÜKSELİYOR, UFUKTA SAVAŞ VAR

Birinci Dünya Savaşı felaketinin üstünden yirmi yıl geçmeden dünya yeni bir kaos sarmalına yuvarlanmış; çıkmak istedikçe dolanıyor, debelendikçe batıyordu. Bir yanda 1929 büyük ekonomik buhranının olumsuz etkileri devam ediyor, diğer yanda küresel faşizm ülke ayrımı gözetmeksizin yükseliyordu.

İspanya'da demokratik seçimle işbaşına gelen cumhuriyetçiler, kendilerine karşı darbe yapan "milliyetçi" General Franco'nun başlattığı iç savaşı kaybetmek üzereydi. Nazi Almanyası ve faşist İtalya, "milliyetçilere" silah ve mühimmat yağdırıyordu.

Almanya, silah gücünün yanı sıra komşu ülkelerdeki Nazi yandaşlarını ve Alman kökenlileri örgütleyerek önce Avusturya'yı, ardından Çekoslovak-

ya'nın Sudet bölgesini, kısa süre sonra da tamamını savaşımadan ele geçirdi. Aynı zaman diliminde İtalya Etiyopya'yı, Japonya Çin'i işgal ediyordu. İkinci Dünya Savaşı henüz başlamamıştı ama artık öngörülebiliyordu.

Casusluk ve propaganda faaliyetleri dünyayı kasıp kavuruyor, faşist partiler ve gençlik örgütleri veba salgını hızıyla pek çok ülkeye yayılıyordu. İngiltere ve ABD gibi ülkelerde bile Nazi partileri, federasyonları, Nazi gençliği için yaz kampları kurulmuştu.

Stratejik konumu ve kararsız tutumuyla² Türkiye bu kasırganın göbeğinde yer alıyordu. Pek çok siyasetçi, gençlik örgütü, medyanın bir bölümü Nazizm rüzgârına kapılmış, ırkçılık ve Turancılık düşleri görerek Almanya ve İtalya'nın "başarılarını" ayakta alkışlıyordu.

Türkiye casusların savaş alanıydı. Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği başta olmak üzere pek çok ülke, karşı istihbarat toplamaktan çok kamuoyu ve siyaseti etkileyip yönlendirecek taraftar yaratmak peşindeydi.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gazetelerin birinci sayfalarında çoğunlukla Almanya, İtalya ve Japonya'nın devasa boyutlara ulaşan savaş yatırımlarına, rakip ve hasım gördükleri ülkelerle çekişmelerine ve artan saldırganlıklarına ilişkin haberler yer alıyordu. Her basın organı bu gelişmeleri kendi üslup ve eğilimine göre değerlendiriyor; övüyor, göklere çıkarıyor ya da yerip lanetliyordu.

Gazeteci-yazar Hıfzı Topuz'a göre, Türkiye basını da dünyada olduğu gibi kendi içinde ayrılmıştı:

Bir yanda *Yurt ve Dünya*, *Yeni Ses*, *Adımlar* ve *Tan* gibi sol gazete ve dergiler yayın yaparken; bir yanda CHP'ye karşı liberal bir muhalefeti destekleyen Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan*'ı; milliyetçi akımların temsilciliğini yapan Peyami Safa, Cihad Baban ve Ziyad Ebüzziya'nın *Tasvir-i Efkâr*'ı; CHP saflarında olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin*'i; orta sola doğru uzanan Necmettin Sadak'ın yön verdiği *Akşam* ve bunların yanında *Vakit*, *Son Posta* gibi küçük gazeteler yayın yapmaktaydı.³

Zekeriya ve Sabiha Sertel'in çıkardığı, bizzat yönetip, köşe yazarlığı yaptığı *Tan* gazetesi dönemin en çok satan iki gazetesinden biriydi. *Tan*; çoğulcu

2 "Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve yaveri Hasan Rıza Soyak'a göre CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 28 Haziran 1935'te İtalya ve Almanya'ya yaptığı seyahat sonrasında faşizm ideolojisini esas alan bir tüzük hazırlamış, sabaha kadar tüzüğü inceleyen Atatürk, sabahleyin hisımla odasından çıkarak 'Kim bu zorbalara, bu kuvveti kimden alıyorlar, kendilerini milletin iradesinin üstünde zannediyorlar, İsmet (Başbakan İsmet İnönü) bunu okumamış herhalde' demişti. Soyak'ın 'Efendim imzası var, okumamış olması mümkün değil' sözü üzerine, 'Okumamış, okumamış, geri verin iyice okusun!' diye cevap vermişti". Ayşe Hür, *Öteki Tarih III*, Profil Yayıncılık, 2013, s. 259.

3 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 180.

demokrasiyi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü savunan, özgürlüklerden yana, sol bir yayın politikası izliyordu. Öncelikli hedefleri, savaş yaklaşıkça otoriterlik dozu artan “Milli Şef” İsmet İnönü’nün tek parti yönetimi, Naziler, siyaset ve medyadaki yerli uşakları ve Turancılarıdır. Gazeteleri ve diğer yayınları aracılığıyla aynı anda birçok cephede birden savaşmak zorunda kalan Sertel ailesi için gözaltılar, mahkemeler, tutuklamalar, tehditler ve sürgünler yaşam biçimi haline gelmişti.

NAZİLER, TÜRKİYE’DEKİ YANDAŞ MEDYAYA PARA YAĞDIRIYOR

Yandaş medya yaratma yöntemini en çok kullanan, propagandaya en çok ihtiyaç duyan ülke; Nazizmin tüm Avrupa ve Asya’ya egemen olmasını isteyen, bu uğurda dünyayı kana bulamaktan çekinmeyen Hitler Almanyasıydı. Naziler kesenin ağzını açmış, alabildiğine dağıtıyordu.

Türkiye, yarattığı yıkımın izleri hâlâ taptaze olan ekonomik buhranın ve tüm insanlığın üzerine çökmeye hazırlanan savaşın yol açtığı mali krizin altında eziliyor, her tür kıtlık ve yoksunlukla mücadele etmeye çalışıyor.

Yokluğu çekilen önemli maddelerden biri kâğıttı. Ülkenin ilk sanayi kuruluşlarından İzmit Kâğıt Fabrikası 1936 yılında faaliyete geçmişti. Üretilen kâğıt öncelikle resmî amaçlar ve CHP’ye ait *Ulus* gazetesi gibi yayınlar için kullanılıyor; diğer gazete ve dergilere, hele muhaliflere hiç pay düşmüyordu.⁴

Almanya açısından Türkiye medyasını ele geçirmekte kullanılacak en sağlam ve amaca doğrudan hizmet eden yöntem, gazete ve dergilere kâğıt yardımı yapmak, Alman firmalarının beğenilen yayınlara ilan vermesini sağlayarak ekonomik açıdan desteklemektir. Süreç içerisinde yandaş yaratma operasyonu doğrudan para dağıtmaya, hatta Nazizme övgüler düzen gazete çıkarmaya kadar vardı.

Hitler’in koalisyon hükümeti başbakanı olması için Cumhurbaşkanı Hindenburg’u ikna eden, Nazi iktidarına ve İkinci Dünya Savaşı’na yol açan politikacı Franz Von Papen, Nisan 1939’da Almanya Büyükelçisi olarak Türkiye’ye atandı. Propaganda becerisi sayesinde, daha önce büyükelçilik yaptığı Avusturya’yı, Nazilerin tek kurşun atmadan ele geçirmesini sağlamıştı. Von Papen’in Ankara’da işbaşı yapmasıyla Nazilerin yandaş yaratma çalışmaları ivme kazandı.

4 Atatürk, İzmit Kâğıt Fabrikası’nın ürettiği kâğıda ilk kez basılan 19 Mayıs 1936 tarihli *Ulus* gazetesinin bayram ekini, “Medeniyet hamuru” diye nitelemişti (*Mühendis ve Makina Dergisi*, Ağustos 2007, sayı 571, s. 49-50).

Tan gazetesi ortağı ve başyazarı Zekeriya Sertel'e göre de Von Papen Türkiye'ye boşuna gelmemiştir:

Alman terbiyesi görmüş bazı subaylar Almanya'ya karşı bir sevgi duyuyorlardı. Almanya'da yetişmiş gençlerin birçoğu Hitler'e hayrandı. Memleketteki faşistler de Almanya'ya dayanıyorlardı. Almanya, Atatürk'ün ölümünden sonra Von Papen'i Türkiye'ye sefir göndermişti. Atatürk, Von Papen'i sevmezdi ve o sağ kaldıkça bu Alman casusu Türkiye'ye ayak basamamıştı. Von Papen'in Türkiye'ye gelmesi iyi bir belirti değildi.⁵

1 Nisan 1939'da Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliği Basın Ataşesi Franz F. Schmidt-Dumont, Nazi hükümetinin Goebbels yönetimindeki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda) "gizli" başlıklı bir yazı gönderdi. Yazıda yandaş basının ancak para karşılığında yaratılabileceği açıkça ifade ediliyordu:

Kısa süre önce elçilikte yapılan görüşmede, bir savaş halinde –Türkiye tarafsız kalsa ya da kalmasa– basın üzerinde sağlanması kaçınılmaz olan çok daha güçlü etkiyi finanse etmek için, elçiliğin elinde yeterli malî kaynak bulunmadığı saptanmıştır. (...) Bu nedenle, elçiliğin bana daha büyük bir miktar tahsis etmesini rica ederim. Üç aylık süre için bu miktarı şimdilik aşağı yukarı 100.000 RM (*Reich Mark-Alman İmparatorluğu Markı*) eşdeğeri olarak belirlemiş bulunmaktayım.⁶

Büyükelçilik, basına dağıtılacak rüşvetlerle ilgili talepten birkaç ay sonra 3 Haziran 1939'da, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıda, hangi yandaş gazetelere ilan görünümünü altında para aktarılacağına ilişkin listeyi açıklayacaktı:

(...) Son haftalarda basında Almanya aleyhine yaratılan havaya itidalli davranarak katılmayan bir dizi Türk gazetesine ilân biçiminde daha büyük meblağların hiç vakit kaybetmeksizin aktarılması –dışarıya karşı Alman firmalarınca veriliyormuş gibi– fevkalâde uygun olacaktır. Söz konusu gazeteler, öncelikle şunlardır: *AKŞAM*, *SON POSTA*, *HABER* ve haftalık dergi *UYANIŞ*. Bu gazeteler, son haftalarda Alman politikasına karşı şikâyet etmemizi gerektirecek hiçbir eleştiride bulunmamış, hâttâ içlerinden bazıları –meselâ *AKŞAM*– Almanya'ya karşı dostane tutum içeren makaleler de yayımlamıştır.⁷

5 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 197.

6 Serpil Eryılmaz, *Türkiye'de Alman basın politikası 1939-1943*, *Alman Dışişleri Siyasi Arşiv Dosyaları*, *Alman Büyükelçiliği Ankara*, Bochum Ruhr Üniversitesi, Felsefe, Pedagoji, Basın-Yayın Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994, *Alman Dışişleri Politikası Dosyaları (ADAP) 1918-43*, Seri D Bant 5-13, Seri E Bant 1-4.

7 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

Yazının devamında yandaş gazetelere verecekleri ilanların doğrudan değil, komisyonla çalışan aracı bir kuruluş üzerinden verilmesi isteniyor ve firmalar kesin bir dille uyarılıyordu: Bu aracı, Türkiyeli Yahudiler tarafından 1909 yılında kurulan ülkenin ilk profesyonel reklam firması “Hoffer, Samanon ve Huli İlanat Acentesi” değil, sahipleri Yahudi olmayan başka bir Türk firması olmalıydı.

Büyükelçilik Basın Ataşesi Schmidt-Dumont 17 Haziran’da Nazi Propaganda Bakanlığı’na bir yazı daha gönderdi, ilanların artırılmasını istedi. İlanla desteklenecek yandaşlar listesine *Cumhuriyet* gazetesini ekledi:

Özellikle de son haftalardaki kriz sırasında itidalli davranan ve hâttâ kısmen daha da ileri gidip hükümetin talimatlarına aykırı olarak Alman dostu makaleler yayımlayan gazete ve dergilere, bu tutumlarını takdir için daha büyük ilân siparişi vermek yerinde olacaktır. Burada öncelikle akla gelen günlük gazeteler “AKŞAM”, *CUMHURİYET*, *HABER*, *SON POSTA*, haftalık dergi ise *UYANIŞ*’tır.⁸

Almanya Büyükelçiliği Türkiye’de sempatican ve yandaş yaratmaya çalışırken, Alman ordusu 1 Eylül 1939 sabahı Polonya sınırını geçti. Zavallı Polonya, ölümcül Alman tanklarına süvari birlikleriyle direnmeye çalıştı, başaramadı. 3 Eylül’de Britanya, 4 Eylül’de Fransa Almanya’ya savaş ilan etti; İkinci Dünya Savaşı başladı.

Tan gazetesi, Mihver devletleri olarak anılan Almanya, İtalya ve Japonya’ya karşı bir yayın politikası izliyor, özellikle Nazi faşizmi ve yurt içindeki uzantılarıyla kıyasıya mücadele ediyordu. Yorum yazıları ve haber tercihlerinde her zaman Türkiye’nin İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği’yle birlikte barış ve demokrasi cephesinde yer almasını savunuyordu.

Zekeriya Sertel’e göre, iç ve dış faşistler öncelikle kendilerine kıyasıya karşı çıkan *Tan*’dan kurtulmak istiyordu:

Almanya’da Hitler iktidara geldikten sonra memlekette Nazizm ve faşizm propagandası hızlanmış ve kuvvetlenmişti. Alman büyükelçiliği gazetelere her gün çeşitli bültenler gönderiyordu. Almanya’da Nazizmin iktidara gelmesi bizdeki faşist gençleri de harekete geçirmişti. Bunlar çeşitli yollarla yurta ve özellikle gençler arasında, faşizm propagandası yapıyorlardı. Her önlerine gelen ilericie komünist diye hücum ediyor, bunları halkın gözünden düşürmeye çalışıyor ve hükümete jurnal ediyorlardı. En büyük hedefleri bizdik. Çünkü onlar *Tan* gazetesini kendi propagandalarına en büyük engel olarak görüyorlardı.⁹

8 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

9 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 189-190.

Tan gazetesi çok sattığı için çok da ilan alırdı. Türkiye pazarının güçlü Alman markası Bayer'in ilanları yandaş gazetelerde çoğalarak boy gösterirken, *Tan*'dan kesildi. Bu değişikliğin nedeni, 25 Kasım 1939 Cumartesi günü İstanbul Pangaltı postanesinden Alman Büyükelçiliği'ne çekilen acil bir telgrafta anlatılıyordu:

Müstacel, Alman Sefarethanesi Ankara – Tan'daki makale nedeniyle Bayer, ilanları henüz Mayıs başında kendi inisiyatifiyle kesti. Sebep bu gazeteye sempati duymamaktır. *Tan* tarafımdan hiç ziyaret edilmemiştir. İlanlar, siparişler her zaman ilancılık şirketi aracılığıyla verilmiştir.

– Widmann¹⁰

Çektiği “müstacel”¹¹ telgrafla Alman Büyükelçiliği'ne, “Biz ilanları zaten Mayıs ayında kendimiz kestik, *Tan* gazetesini de hiç sevmeyiz,” diye panik içinde hesap veren Widmann; İstanbul'un Sultanhamamı semtinde, 2. Vakıf Han'da bulunan Widmann ve Şeriki¹² adlı şirketin Alman ortağıydı. Şirket, Bayer I. G. Farbenindustrie Aktiengesellschaft adlı büyük Alman kimya ve ilaç şirketinin Türkiye temsilcisiydi. IG Farben olarak da bilinen şirket, birkaç yıl sonra Nazi toplama kamplarında milyonlarca Yahudi, Çingene, komünist, sosyalist, eşcinsel, engelli, Yehova Şahidi ve Mason'un katledilmesinde kullanılacak Zyklon B gazının da üreticisiydi.

Nazi Almanyasının muhaliften kesilip, yandşa verilen reklamlar aracılığıyla Türkiye'deki gazetelerle kurduğu iyi ilişkiler meyve vermeye başlamıştı. En büyük kaygıları bu ilişkilerin deşifre olmasıydı. 1 Ağustos 1940'ta Almanya Büyükelçiliği'nin kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı, *Cumhuriyet* ve *Tan* gazeteleri arasındaki “şiddetli polemikten” duyulan hoşnutluğu dile getirdi. Tek kaygıları ilişkilerinin deşifre olup henüz 32 yaşındaki genç Nadir Nadi'ye¹³ zarar vermesiydi:

Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'te yayımlanan ve Almanya ile dostane ilişkilerin zorunluğunu vurgulayan yazı dizisi, muhtemelen benim kısa süre önce Numan'la (*Numan Menemencioğlu*)¹⁴ yapmış olduğum görüşmenin bir sonucu. Almanya ile güven temelinde ilişkilerin yeniden kurulmasının Türk basının-

10 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

11 Acil.

12 Ortağı.

13 Nadir Nadi (1908-1991): Gazeteci-yazar, *Cumhuriyet* gazetesinde çeşitli görevler üstlendi ve köşe yazarlığı yaptı, babası Yunus Nadi'nin ölümünden sonra gazetenin yayın yönetmeni ve başyazarı oldu. 1950-1957 yılları arasında iki dönem Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi.

14 Numan Menemencioğlu (1893-1958): Büyükelçilik yazısında “Numan” olarak adı geçen Alman yandşa milletvekili, diplomat ve bakan. 10 Ağustos 1942'ye kadar Türkiye Dışişleri Bakanlığı Kâtibi Umumisi (Genel Sekreteri), o tarihten 15 Haziran 1944'e kadar Şükrü Saracoğlu hükümeti Dışişleri Bakanı.

da temelden bir değişime bağlı olduğuna dikkat çekmiştim.

Basında bir yıldır süren arabozucu yayınların zehirleyici etkisinin sadece bu tür saldırlardan vazgeçmekle ortadan kalkmayacağını, ancak her iki ülke arasında güven temelli bir iş birliği sağlanması için olumlu tutum benimseyerek yavaş yavaş onarılabileceğini belirtmiştim. Numan, bunu anladı.

Nadi'nin yazıları, *Tan* ve *Yeni Sabah* ile şiddetli bir polemige sebep oldu. Tavsiyem, bu tartışmaya hiçbir şekilde karışmamaktır, zira Nadi'nin tarafını tutmak, kendisinin Türk menfaatlerine değil de Alman menfaatlerine hizmet ettiği yolunda ithamına yol açar.¹⁵

Nazilerin deşifre olma kayęısı haklı çıktı. Yazışmadan on gün sonra *Cumhuriyet* gazetesi, denge politikası izleyen hükümet tarafından ikinci bir emre kadar kapatıldı. Çalışmalarını Tarabya'daki yazlık rezidansında sürdüren Almanya Büyükelçiliği bu gelişmeyi, gazetenin kapatılma nedenini ve konu-ya ilişkin söylentileri resmî bir yazıyla kendi Dışışleri Bakanlığı'na bildirdi:

Türk gazetesi *Cumhuriyet*, bu yılın 11 Ağustos günü itibariyle, Basın Kanunu'nun 50. maddesi (devlet güvenliği) uyarınca yeni bir emre kadar kapatılmıştır. Yasaklanmaya neden süreç şöyledir:

Bu yıl Temmuz ayının ikinci yarısında *Cumhuriyet*'in sahibinin oğlu Nadir Nadi, kaleme aldığı üç makalede, Türkiye'nin o güne kadarki basın politikasını eleştirmiş ve Almanya'nın zaferini bu politikaya karşı bir realite olarak koyarak, Türkiye'nin de bu realiteyi kabul etmesi gerektiğini belirtmişti. Söz konusu makaleler büyük sansasyon yaratmıştır. Alman dostu olup şimdilik arka plânda kalmayı tercih eden halk kesimleri bu makaleleri olumlu karşlamış, bunu Türkiye'nin Almanya'ya karşı daha dostane bir basın politikası izleyeceğinin işareti olarak görmüştür. Halkın tamamen İngiliz etkisi altındaki diğer kesimleri ve bunlara ilâveten resmî makamlar ise Nadir Nadi'nin bu makalelerini Cumhurbaşkanı'nın politikasına açıkça ret olarak yorumlamıştır. Bu makalelerin Almanya'ya kaça mal olduğuna dair iğneleyici sözler eksik olmamıştır. (...)¹⁶

Türkiye hükümetinin *Cumhuriyet* gazetesini devlet güvenliğine aykırı davrandığı iddiasıyla kapatması ve hızla yayılan söylentiler, Nazileri medya ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye zorladı. 28 Ağustos 1940'ta Nazi Partisi'nin Berlin'deki Yurtdışı Organizasyonları şefi, SS generali Ernst Wilhelm Bohle¹⁷ tarafından Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliği'ne çekilen telgrafta bu durum açıkça ifade ediliyordu:

15 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

16 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

17 Ernst Wilhelm Bohle (1903-1960): Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Yurtdışı Organizasyonları (Auslandsorganisation der NSDAP) şefi. Yazışma sürecinde korgeneral eşdeğeri rüt-beye sahip (SS-Gruppenführer).

A 4265/48

Entziffertes Telegramm
ab Berlin, den 28.8.1940 19 Uhr 15
an Tarabya, den 29.8.1940 9 Uhr 42

Deutsche Botschaft

T a r a b y a

Nr. 444 vom 28.8.

Verständigt Paul Schultz, Verbindung mit Yunus Nadi
soll vorläufig unterbleiben, da türkischerseits Bestechungs-
verdacht vorliegt.

B o h l e .

*129/18
Muz*

*Pr. Pfafer. Lt Rindsp. sdA
Stü 29/8*

P. Gelyani

Paul Schultz'e bilgi verilsin, Yunus Nadi¹⁸ ile ilişki şimdilik durdurulsun, zira Türk tarafı rüşvetten şüpheleniyor.

– Bohle¹⁹

PEYAMİ SAFA, NAZİ PARASIYLA
YANDAŞ GAZETELER ÇIKARIYOR:
GÜN VE YİRMİNCİ ASIR

Almanya Büyükelçiliği, *Cumhuriyet* gazetesinin belirsiz bir tarihe kadar kapatılmasından doğan eksikliği gidermek istiyordu. Piyasaya yeni çıkacak ve *Cumhuriyet* gazetesi matbaasında basılacak *Gün* adlı gazeteye yoğun destek verilebilirdi. Büyükelçi Von Papan, 22 Ağustos 1940'ta, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bizzat yazdığı yazıda; yeni gazetenin içeriğini, kimler tarafından çıkarılacağını, hattâ acil olarak kaç para verilmesi gerektiğini anlatıyordu:

Büyükelçilik uzun süre önce, Türkiye için yeni ve büyük bir gazete kurulmasının planlandığı bilgisine erişti. (...) Bunun arkasında gazeteci olarak Celâleddin Ezine,²⁰ Halet Çelebi,²¹ İsmail Habib,²² Peyami Safa²³ bulunuyor. Kendilerine koydukları program; Türk milliyetçiliği, Almanya'yla dostluk, İngiltere'nin finanse ettiği gazetelerle mücadele. *Cumhuriyet*'in yasaklanmasıyla oluşan boşluk, büyük formatlı yeni bir gazetenin çıkarılmasına elverişli. Baskı, Cumhuriyet Basımevinde, yayım imtiyazı verilmesi güvence altında, zira Hamle'nin yayım imtiyazı *Gün*'e aktarılmıştır. Bütün yazı işleri 30 ilâ 35 yaş arasında, Alman dostu genç gazeteci kuşağı.

Sefaret plana dahil. Tahsisi beklenen 5.000 Lira ile etki yapmak mümkün. İşletme giderleri için taksitle ek 4 ilâ 5.000 Liraya ihtiyaç var. Bu sorunlar hızla halledilebilirse, gazete Eylül ortasında çıkabilir. – Tel ile olumlu talimat rica ederim.

– Papan²⁴

18 Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945): Gazeteci-yazar-milletvekili, 7 Mayıs 1924'te Zekeriya Ser-tel ve Nebizâde Hamdi ile *Cumhuriyet* gazetesini kurdu, ortaklarının ayrılmasından sonra gazetenin tek sahibi oldu, 1920-1943 yılları arasında altı dönem milletvekilliği yaptı. Gazeteci Nadir Nadi, gazeteci Doğan Nadi, Nilüfer Nun ve Leyla Uşaklıgil'in babası.

19 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

20 Celâleddin Ezine (1901-1972): Gazeteci-yazar, orta ve yüksek eğitimini Almanya'da yaptı. Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde felsefe okudu.

21 Asaf Hâlet Çelebi (1907-1958): Şair, yazar, divan-Fars edebiyatı ve Türk musikisi araştırmacısı.

22 İsmail Habib Sevük (1892-1954): Gazeteci-yazar, edebiyat tarihçisi, eğitimci. 7. dönemde, (1944-1946) tek partili son meclisin milletvekili.

23 Peyami Safa (1899-1961): Edebiyatçı-gazeteci, Nâzım Hikmet'in yakın dostu olarak başladığı meslek hayatını onun tam tersi cenaha savrulmuş sürdürdü.

24 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*